

CZESŁAW KRAKOWIAK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin

***Participatio actuosa fidelium* we Mszy św.
od Piusa X do Konstytucji *Sacrosanctum Concilium***

***Participatio actuosa fidelium* in the Holy Mass
from the time of Pope Pius X until the Constitution *Sacrosanctum
Concilium***

Abstrakt

Już w XIX w. ruch liturgiczny najpierw na Zachodzie (Francja, Belgia, Niemcy), a następnie w innych krajach miał wielki wpływ na bardziej świadome i czynne uczestnictwo wiernych w liturgii Mszy św. Dużą rolę w tym procesie włączania wiernych w liturgię Mszy św. pełniły mszaliki zawierające tłumaczenie tekstów *Ordo Missae*. Następnie papieże – Pius X, Pius XI, a zwłaszcza Pius XII – w wydawanych dokumentach kierowanych do całego Kościoła podawali teologiczne uzasadnienie czynnego uczestnictwa w liturgii Mszy (kapłaństwo chrzcielne). Powinno to być najpierw uczestnictwo wewnętrzne (ofiarowanie siebie przez ręce kapłana), a następnie uczestnictwo zewnętrzne, głównie przez śpiew gregoriański, gesty i postawy ciała. Różne stopnie *participatio actuosa* w różnych formach celebracji Mszy określiła Kongregacja Obrzędów w instrukcji *De musica sacra et liturgia*. Dopiero jednak soborowa Konstytucja *Sacrosanctum Concilium* stwierdziła, że sama natura liturgii wymaga *actuosa participatio* w niej wiernych i Kościół bardzo pragnie takiego „pełnego, świadomego i czynnego udziału wiernych w obrzędach liturgicznych” (KL 14). Autor na podstawie analizy dokumentów Kościoła od Piusa X do Piusa XII przedstawia rozwój rozumienia czynnego udziału wiernych w liturgii Mszy św. oraz jego różne formy (stopnie).

Słowa kluczowe: *actuosa participatio*, Pius X, Pius XI, Pius XII, ruch liturgiczny, liturgia, śpiew gregoriański, *musica sacra*, *Missa solemnis*.

Abstract

Already in the 19th century the liturgical movement, first in the West (France, Belgium, Germany) and later in other countries, had a great influence on the more conscious and active participation of the faithful in the liturgy of the Holy Mass. A significant role on this process played the small missals containing the translations of the *Ordo Missae* texts. Subsequently, the Popes Pius X, Pius XI, and later Pius XII, in the documents directed to the entire Church, provided theological justification of the active participation in the liturgy of the Eucharist (baptismal priesthood). Firstly it should be the interior participation (offering oneself through the priest's hands) and then the external participation, mainly through the Gregorian chant and gestures. Different degrees of the *participatio actuosa* in the various forms of the celebration of the Mass were defined by the Congregation of Rites in its instruction *De musica sacra et liturgia*. However, it was the Constitution *Sacrosanctum Concilium* of the Second Vatican Council which stated that the very nature of the liturgy requires the *actuosa participatio* of the faithful and the Church “earnestly desires that all the faithful should be led to that full, conscious, and active participation in liturgical celebrations” (SC 14). The author presents the development of the understanding of the *actuosa participatio* in the liturgy. The presentation is based on the analysis of the Church documents from Pius X to Pius XII.

Keywords: *actuosa participatio*, Pius X, Pius XI, Pius XII, Liturgical Movement, Liturgy, Gregorian Chant, *Musica Sacra*, *Missa Solemnis*.

Mszał rzymski wydany po Soborze Trydenckim (1570) wprawdzie zakładał obecność wiernych w czasie Mszy św., ale nie przewidywał żadnego ich czynnego uczestnictwa w sprawowanej liturgii. Kościół w przykazaniu zobowiązywał wiernych, aby w niedziele i święta „nabożnie wysłuchali” Mszy św. Kapłan sprawował Mszę w języku łacińskim zwrócony twarzą do tzw. głównego ołtarza, umieszczonego w absydzie kościoła i znacznie oddalonego od wiernych. W czasie Mszy św. wierni zwykle odmawiali prywatnie modlitwy z książeczek do nabożeństwa, modlili się odmawiając różaniec, śpiewali pieśni, a nawet godzinki lub Gorzkie żale (w Polsce). Wszystkie czynności liturgiczne były zastrzeżone tylko dla duchownych (klerurgia – ks. prof. Wacław Schenk). Wierni jedynie „słuchali” i byli niemymi widzami świętych obrzędów także z powodu nieznanego używanego w liturgii języka łacińskiego. Jedynie ministranci posługujący przy ołtarzu reprezentowali wiernych zgromadzonych w kościele. Kościół zakazywał kapłanom sprawować Mszę bez udziału ministranta¹.

¹ KPK (1917), kan. 813.

Na potrzebę zmian polegających na włączeniu wiernych w liturgię Mszy św. wskazywali zwolennicy ruchu liturgicznego już w XIX w.² Ich celem było prowadzenie wiernych do czynnego udziału w liturgii Mszy w jej potrydenckiej formie, ale także propozycje pewnych reform. Z czasem bardziej aktywny udział ludu w liturgii mszalnej polegał na tym, że niektórzy, posiadając mszaliki, razem z kapłanem recytowali niektóre części Mszy św.³ Inną formą aktywnego uczestnictwa w liturgii mszalnej były tzw. pieśni mszalne na poszczególne części Mszy wykonywane przez wiernych⁴.

1. Od *Inter pastoralis officii sollicitudines* Piusa X do *Mediator Dei* Piusa XII

W związku z ruchem liturgicznym papież Pius X (1903–1914) wydał *motu proprio* „*Inter pastoralis officii sollicitudines*” (22 XI 1903 r.) o muzyce sakralnej⁵. Papież wyraził w nim pragnienie, „aby prawdziwy duch chrześcijański na wszelkie sposoby na powrót rozkwitł i utrzymał się wśród wiernych”. Tego zaś ducha wierni mają zaczerpnąć z „najpierwszego i niezbędnego źródła, jakie stanowi czynny współudział w najświętszych tajemnicach oraz publicznych i uroczystych modlitwach Kościoła”. Pomocą w osiągnięciu tego celu jest muzyka kościelna, „jako część składowa uroczystej liturgii, oddająca Bogu chwałę, uświęcenie i zbudowanie wiernych” (nr 1–2).

Według Piusa X czynne uczestnictwo (*activa participatio*) wiernych we Mszy św. polega głównie na wykonywaniu śpiewu gregoriańskiego, który nazywa „śpiewem właściwym Kościoła Rzymskiego” i „pierwowzór muzyki kościelnej”. Dlatego śpiew ten powinien być „w wydatnej mierze przywrócony”, aby wierni przez śpiew czynnie włączali się w sprawowane obrzędy (nr 3). Ponieważ w liturgii obowiązuje śpiew gregoriański w języku łacińskim, który zawierają księgi liturgiczne, papież zakazywał w czasie Mszy śpiewu w językach narodowych. W liturgii śpiewy wykonują celebrans, posługujący i chór. „Śpiewacy w kościele

² Waldemar Pałęcki. 2009. Ruch liturgiczny przygotowaniem do odnowy liturgii Mszy świętej. W *Jedna wiara. Jedna Msza. Od Mszału Piusa V do Mszału Pawła VI*. Red. Czesław Krakowiak, Bogusław Migut, 37–46. Lublin: Wydawnictwo KUL.

³ Stefan Koperek. 1989. Dzieje udostępnienia wiernym Mszału. Polskie przekłady mszalne do użytku wiernych od XVI do XX wieku. W *Mszal księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Bogusław Nadolski, 256–270. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.

⁴ Np. w Polsce: *Na stopniach Twego upadamy tronu* lub *Boże, lud Twój czcią przejęty*.

⁵ Pius X. 1903/1904. „*Motu proprio* „*Inter pastoralis officii sollicitudines*”. *Acta Apostolicae Sedis* 36: 387–395. Andrzej Filaber. 1997. *Prawodawstwo muzyki liturgicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, 8–17.

mają prawdziwe oficjum liturgiczne i dlatego niewiasty, jako niezdolne do takiego oficjum, nie mogą być dopuszczone do uczestnictwa w chórze lub kapeli kościelnej” (nr 13). Ponieważ zaś śpiew w liturgii powinien zawsze mieć pierwszeństwo, dlatego organy i inne instrumenty powinny go tylko podtrzymywać, a nigdy przygłuszać (nr 16). Papież uznawał za nadużycie takie postępowanie, gdy liturgia jest „jakby na usługach muzyki”, podczas gdy muzyka jest tylko „częścią składową liturgii i jej pokorną służą” (nr 22). Zachęcał do tworzenia i podtrzymywania chórów kościelnych, a biskupów do ustanawiania w diecezji specjalnych komisji złożonych z prawdziwie kompetentnych osób, aby czuwały nad wykonywaną w kościołach muzyką (nr 24). Polecał także, aby tradycyjny śpiew gregoriański był nauczany i pielęgnowany w seminariach, w których należy tworzyć zespół śpiewaczy (*schola cantorum*) dla „wykonywania kościelnej polifonii i dobrej muzyki liturgicznej” (nr 25). Przynajmniej przy głównych kościołach, ale także w kościołach mniejszych powinny istnieć *scholae cantorum* złożone z dzieci i młodzieży (nr 27). Kościół powinien popierać i zakładać „wyższe szkoły muzyczne” i dbać o „wykształcenie nauczycieli, organistów i śpiewaków w duchu prawdziwych zasad muzyki kościelnej” (nr 28). Czynne uczestnictwo (*activa participatio*) wiernych według Piusa X polega nie tylko na śpiewie, ale także na przyjmowaniu Komunii św., uczestnictwie w Misterium i modlitwie Kościoła⁶.

Następnie Pius XI (1922–1939) w Konstytucji apostolskiej *Divini cultus*⁷ (22 XII 1928 r.) – o coraz gorliwszym popieraniu liturgii, śpiewu gregoriańskiego i muzyki kościelnej – także zalecał czynny udział w liturgii, zwłaszcza przez wykonywanie śpiewu gregoriańskiego. W ten sposób z perspektywy 25 lat kontynuował myśli Piusa X, że „liturgia jest sprawą świętą; przez nią bowiem wnosimy się do Boga i łączymy z Nim, poświadczamy Mu wiarę swoją i najściślej wobec Niego przejmujemy zobowiązania za odebrane dobrodziejstwa i pomoc, której nieustannie potrzebujemy”. „Właściwym instrument muzycznym w Kościele” są organy. W czasie liturgii towarzyszą śpiewom, ale także w czasie milczenia (nr VIII). Wierni bardziej czynnie uczestniczą w liturgii, wykonując śpiewy gregoriańskie, i wtedy „nie jako obcy i widzowie, lecz przejęci na wskroś pięknnością liturgii biorą udział w świętych obrzędach” (nr IX).

⁶ ⁶ Emil J. Legeling. 1961. „Was besagt «aktive Teilnahme»?”. *Liturgisches Jahrbuch* 11: 186–188; Helmut J. Sobeczko. 2013. „Participatio actuosa – pełny udział wiernych w liturgii”. *Studia Liturgiczne* 9: 82–83.

⁷ Konstytucja apostolska *Divini cultus*. W 1929. *Acta Apostolicae Sedis* 21: 33–41; zob. także: https://muzykadiecezjisiedleckiej.pl/wp-content/uploads/2021/11/02._Pius_XI_-_Konstytucja_apostolska_Divini_cultus_1928.pdf.

2. Encyklika Piusa XII *Mediator Dei* i *actuosa participatio*

Pius XII (1939–1958) był pierwszym papieżem, który wydał specjalną encyklikę w całości poświęconą świętej liturgii – *Mediator Dei et hominum* (20 XI 1947 r.)⁸. Następnie dokonał reformy Wigilii Paschalnej (1951), a cztery lata później reformy liturgii Wielkiego Tygodnia (1955). W tym samym roku wydał również encyklikę poświęconą muzyce w liturgii – *Musicae sacrae disciplina* (25 XII 1955 r.)⁹.

W encyklice *Mediator Dei* Pius XII wskazywał na prawdziwe miejsce liturgii w życiu Kościoła. Pozytywnie oceniał dokonania ruchu liturgicznego, zalecał kontynuowanie podejmowanych wysiłków, aby osiągnąć to, o czym pisał już Pius X, i zachęcał wiernych do czynnego udziału w liturgii. W *Mediator Dei* odwoływał się do swojej wcześniejszej encykliki o Kościele *Mystici Corporis Christi* i zawartej w niej chrystologii i eklezjologii¹⁰. Określał w niej Kościół jako Mistyczne Ciało Chrystusa – identyczne z Kościołem katolickim hierarchicznie zróżnicowanym i zorganizowanym¹¹.

Papież Pius XII podał także definicję liturgii, w której akcentował przede wszystkim jej kultyczny i publiczny charakter, ale nie pomijał jej uświęcającego wpływu na uczestniczących w niej wiernych i przyjmujących sakramenty. W liturgii nasz Zbawiciel jako Głowa Kościoła oddaje Ojcu publiczny kult razem ze wszystkimi członkami swego Mistycznego Ciała. Ten kult oddawany Bogu przez zjednoczenie z jego Boską Głową jest w najwyższym stopniu skuteczny do osiągnięcia świętości i zbawienia. Papież podawał także istotne przymioty tego kultu, który powinien być wewnętrzny i zewnętrzny, publiczny i hierarchiczny¹². Czynności liturgiczne ustanowione przez Chrystusa i Kościół są spełniane w imieniu Chrystusa i Kościoła przez osoby do tego uprawnione (kapłaństwo hierarchiczne) i zgodnie z przepisami ustalonymi przez Stolicę Apostolską, które zawierają księgi liturgiczne. Główną teologicz-

⁸ Encyklika *Mediator Dei*. W 1947. *Acta Apostolicae Sedis* 39: 521–600; Pius XII. 1948. *Encyklika Mediator Dei*. Kielce: Verbum; Stanisław Czerwik. 1964. „Pojęcie liturgii w *Mediator Dei* i w Konstytucji liturgicznej”. *Ateneum Kapłańskie* 67: 166–174; Stanisław Czerwik. 1998. Medytacja nad encykliką *Mediator Dei* w 50 lat po jej ogłoszeniu (20 XI 1947). W *Liturgia Domus Carissima*. Red. Adam Durak, 324–351. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej; Rudolf Pierskała. 1997. „50. rocznica ogłoszenia encykliki Piusa XII *Mediator Dei*”. *Liturgia Sacra* 3 (1): 81–84; Andrzej Krzystek. 2000. *Generalna reforma liturgiczna Piusa XII. Zamierzenia i realizacja*. Szczecin: Ottonianum: 59–80.

⁹ Encyklika *Musicae sacrae disciplina*. W 1958. *Acta Apostolicae Sedis* 50: 630–663.

¹⁰ Encyklika *Mystici Corporis Christi*. W 1943. *Acta Apostolicae Sedis* 35 (7): 193–248; Pius XII. 1997. *Mystici Corporis. O Mistycznym Ciele Chrystusa*. Otwock: TE DEUM.

¹¹ Pius XII. 1997. *Mystici Corporis. O Mistycznym Ciele Chrystusa*, nr 58–66.

¹² Pius XII. 1997. *Mystici Corporis. O Mistycznym Ciele Chrystusa*, 38–39.

ną podstawą aktywnego uczestnictwa wszystkich wiernych w liturgii jest chrzest, przez który uczestniczą w kapłaństwie Chrystusa (kapłaństwo wspólne)¹³.

Papież pisał o różnych rodzajach uczestnictwa we Mszy, które określał jako *participatio actiosa fidelium*. Jego istota polega na ofiarowaniu siebie Bogu razem z Chrystusem, ale w łączności z kapłanem (przez ręce kapłana). Pius XII określał główne zasady kultu tajemnicy Eucharystii: „Chociaż wierni uczestniczą w ofierze eucharystycznej nie posiadając władzy kapłańskiej, to jednak składają także ofiarę. Kapłan działa w imieniu ludu na mocy święceń, zastępuje Osobę Jezusa Chrystusa. Niższy jednak jest od Chrystusa, ale wyższy od ludu. Natomiast lud żadną miarą nie zastępuje Osoby Zbawiciela i nie może sprawować władzy kapłańskiej”¹⁴. Zachęcał, aby wierni modlili się razem z kapłanem tymi samymi słowami (z mszalików) i pieśniami odpowiadającymi poszczególnym częściom Mszy¹⁵. Zachowanie języka łacińskiego w liturgii uzasadniał tym, że jest on znakiem widocznej jedności z Kościołem powszechnym oraz skutecznym lekarstwem przed skażeniem autentycznej nauki Kościoła¹⁶. Papież pochwalał tych duszpasterzy, którzy dają wiernym mszał rzymski i w ten sposób pomagają im w świadomym i owocnym uczestnictwie we Mszy, aby razem z kapłanem modlili się „tymi samymi słowami i w tym samym duchu Kościoła”¹⁷.

Pius XII pochwalał i zalecał wszystkie sposoby uczestnictwa wiernych w Ofierze, które dokładnie stosują się do poleceń Kościoła i rubryk. Czynne uczestnictwo

¹³ Pius XII. 1997. *Mystici Corporis. O Mistycznym Ciele Chrystusa*, 60–67.

¹⁴ Pius XII. 1997. *Mystici Corporis. O Mistycznym Ciele Chrystusa*, 62.

¹⁵ „Godni są więc pochwały ci, którzy pragną ułatwić udział ludu wiernego we Mszy i zapewnić mu zbawienniejsze skutki, dają mu do rąk «Mszał Rzymski». W ten sposób wierni, zjednoczeni z kapłanem, wspólnie się modlą tymi samymi słowami i w tym samym duchu Kościoła. Również i ci są godni pochwały, którzy się starają, aby liturgia i na zewnątrz stała się czynnością świętą, w której wszyscy obecni uczestniczą. Można to skutecznie w rozmaity sposób: gdy cały lud, według rubryk i z zachowaniem należytego porządku, odpowiada na słowa kapłana, lub gdy lud śpiewa pieśni dostosowane do różnych części Mszy świętej, lub też, gdy czyni jedno i drugie, wreszcie, gdy przy Mszy uroczystej odpowiada na przemian na modlitwy kapłana Chrystusowego i wspólnie uczestniczy w śpiewie liturgicznym”. Pius XII. 1997. *Mystici Corporis. O Mistycznym Ciele Chrystusa*, 69.

¹⁶ „Język łaciński, którego używa wielka część Kościoła, jest widocznym i pięknym znakiem jedności, jest też lekarstwem skutecznym przeciw jakimkolwiek skażeniom autentycznej nauki. W wielu obrzędach używanie języka narodowego może okazać się pożyteczne dla ludu, niemniej jednak tylko Stolica Apostolska ma prawo zezwalać na jego użycie”. Pius XII. 1997. *Mystici Corporis. O Mistycznym Ciele Chrystusa*, 53.

¹⁷ Do końca XIX w., do Leona XIII (1878–1903), tłumaczenia Mszału na języki narodowe były na indeksie ksiąg zakazanych. Do bardziej znanych mszalików należą: *Missel des fidèles* Gerharda van Calonena (1932); *Das Messbuch der katholischen Kirche* Anselama Schotta († 1896); *Missel quotidiens* i *Missel romain* Gaspara Lefebvra († 1966). Mszał Lefebvra ukazał się w Polsce w 1933 r. jako *Rzymski mszał z dodatkiem nabożeństw nieszpornych*. O polskich wydaniach mszalików dla wiernych pisze Waldemar Pałęcki. Por. Pałęcki. 2009. *Ruch liturgiczny przygotowanie do odnowy liturgii Mszy świętej*, 48–51.

jest wtedy, gdy „albo cały lud odpowiada na modlitwy kapłana według przepisów rubryk i z zachowaniem należytego porządku, albo śpiewa pieśni dostosowane do różnych części Ofiary, albo czyni jedno i drugie, lub wreszcie przy Mszy uroczystej odpowiada na modlitwy kapłana Chrystusowego i wspólnie uczestniczy w śpiewie liturgicznym”¹⁸. „Ich celem jest przede wszystkim ożywienie i podtrzymanie pobożności wiernych i wewnętrznego ich zjednoczenia z Chrystusem i Jego kapłanem”¹⁹. Jednak taka Msza dialogowana „nie może zająć miejsca i zastąpić Mszy uroczystej”, która posiada szczególną godność z powodu okazałości obrzędów²⁰. Papież zalecał biskupom ustanawianie w diecezjach „rady dla popierania apostołstwa liturgicznego”, która będzie troszczyć się o muzykę i sztukę kościelną, aby wszystko było zgodne z rozporządzeniami Stolicy Apostolskiej²¹.

Ponieważ Komunia św. należy do „uzupełnienia Ofiary i do uczestnictwa we Mszy”, jeśli jest „nieodzowna dla celebrującego kapłana, to wiernym tylko usilnie ją się zaleca”²². Papież pochwalał tych wiernych, którzy nie tylko duchowo, ale sakramentalnie przyjmują Komunię. Hostie dla wiernych powinny być konsekrowane w czasie tej Mszy, w której aktualnie uczestniczą²³. Zachęcał także wiernych, aby, jeśli mogą, codziennie uczestniczyli w „Boskiej Ofierze” i nie tylko duchowo, lecz w Komunii przyjmowali Najświętszy Sakrament²⁴. Po zakończonej Mszy św. zalecał dziękczynienie i wyjaśniał, że chociaż Msza jest dziękczynieniem, to jednak konieczne jest także prywatne dziękczynienie, które jest wyrazem osobistej pobożności²⁵. Ta zaś powinna być zarówno obiektywna, jak i subiektywna²⁶. „Liturgia wymaga, aby każdy, kto pożywał ze świętego ołtarza, złożył Bogu należne dzięki. Miło bowiem Boskiemu Zbawicielowi usłyszeć nasze modlitwy, z nami ze szczerzej duszy porozmawiać i ofiarować nam schronienie w Swym gorejącym Sercu”²⁷.

¹⁸ Encyklika *Mediator Dei*, 69.

¹⁹ Encyklika *Mediator Dei*.

²⁰ Encyklika *Mediator Dei*, 70.

²¹ Encyklika *Mediator Dei*, 71.

²² Encyklika *Mediator Dei*, 72.

²³ Encyklika *Mediator Dei*, 73.

²⁴ Encyklika *Mediator Dei*, 74.

²⁵ Encyklika *Mediator Dei*, 75.

²⁶ Por. Encyklika *Mediator Dei*, 40–43.

²⁷ Encyklika *Mediator Dei*, 76.

3. Encyklika *Musicae sacrae disciplina i actiosa participatio* we Mszy św.

W wydanej kilka lat po *Mediator Dei* encyklice *Musicae sacrae disciplina* (25 XII 1955 r.) Pius XII cały rozdział trzeci poświęcił uczestnictwu wiernych we Mszy²⁸. Pisał o różnych formach celebracji Mszy św. i o różnych stopniach w niej uczestnictwa. Wewnętrzne uczestnictwo polega na ofiarowaniu siebie samych w łączności z Chrystusem. Zewnętrzny zaś udział wyraża się w postawach ciała i gestach oraz w dialogu z kapłanem, w modlitwach i śpiewie. Papież, podobnie jak jego poprzednicy, podkreślał głównie znaczenie śpiewu gregoriańskiego. „Gdy zaś we wszystkich świątyniach na całym świecie zabrzmie czysty i nieskażony śpiew gregoriański, będzie on miał na równi z liturgią rzymską cechę powszechności. Melodie te wyznawcy Chrystusowi, gdziekolwiek się znajdują, będą odczuwali jako sobie bliskie i niemal rodzime, dzięki czemu z radością poczują się też dziećmi jednego i tego samego na całym świecie Kościoła”. Dlatego śpiew tekstów liturgicznych może być wykonywany tylko w języku łacińskim, czyli w tym samym języku, w którym sprawowana jest liturgia Kościoła rzymskiego. Oprócz śpiewu gregoriańskiego, ściśle związanego z liturgią Kościoła, są także religijne śpiewy wykonywane w językach ludowych i pod względem muzycznym często wywodzące się ze śpiewu liturgicznego. Ponieważ wywodzą się z ducha i lokalnej kultury wiernych, mają duże znaczenie w pobożnym przeżywaniu wspólnej modlitwy i kierują serca ku Bogu. Jednak nie można ich wykonywać podczas uroczystości śpiewanej Mszy św. Natomiast w innych celebracjach Mszy mogą bardzo przyczynić się do tego, aby wierni byli w nich „nie jako tylko niemi a obojętni widzowie, lecz aby w świętej czynności uczestniczyli umysłem i głosem, łącząc własne pobożne uczucia z modlitwami kapłana”. Papież podkreślał jednak, aby śpiewy te przynajmniej ogólną swą treścią odpowiadały poszczególnym częściom Mszy św.

4. *Actiosa participatio* według Instrukcji Kongregacji Obrzędów *De musica sacra et liturgia*

Ważnym dokumentem Kościoła dotyczącym czynnego uczestnictwa wiernych w liturgii Mszy św. była Instrukcja Kongregacji Obrzędów *De musica sacra et liturgia* (3 IX 1958 r.) według wskazań encyklik papieża Piusa XII *Mediator*

²⁸ Encyklika *Musicae sacrae disciplina*, 5–25.

*Dei i Musicae sacrae disciplina*²⁹. Według Instrukcji Kongregacji Obrzędów są dwie formy sprawowania Mszy, która jest publicznym kultem całego Mistycznego Ciała Jezusa Chrystusa, Głowy i członków: Msza śpiewana (*in cantu*) – jeżeli kapłan śpiewa te części, które powinien śpiewać według rubryk, natomiast jeśli we Mszy śpiewanej posługują mu diakon i subdiakon, nosi ona nazwę „Mszy uroczystej” (*sollemnis*). Jeżeli sprawuje ją bez asysty, nazywa się „Mszą śpiewaną” (*cantata*). Msza jest „czytana” (*lecta*), jeśli kapłan sam czyta teksty liturgii Mszy św.³⁰

Różne są także rodzaje uczestnictwa wiernych we Mszy św. W Mszach śpiewanych pewne części w języku łacińskim wykonują chór i wierni asystujący kapłanowi. Natomiast we Mszach czytanych ministrant i wierni głośno wypowiadają te części Mszy, które do nich należą, również tylko w języku łacińskim. Instrukcja zalecała, aby w niedziele i święta we Mszach czytanych lektor odczytał dla pożytku wiernych Ewangelię i lekcję w języku narodowym³¹.

Według *De musica sacra et liturgia* Msza z natury swojej wymaga, aby wszyscy obecni we właściwy sobie sposób w niej uczestniczyli przede wszystkim wewnątrznie przez „pobożną uwagę umysłu i uczucia serca”. Przez nie „mają się łączyć jak najściślej z Najwyższym Kapłanem (...) i z Nim i przez Niego składać Ofiarę i razem z Nim siebie ofiarowywać”³². Dopełnieniem uczestnictwa wewnętrznego jest udział zewnętrzny, wyrażający się w postawach ciała (klękanie, stanie, siadanie), w odpowiedziach (w dialogu), modlitwie i w śpiewie³³. Natomiast uczestnictwo w stopniu doskonałym polega nie tylko na duchowym pragnieniu, ale „sakramentalnym przyjęciu Eucharystii, aby otrzymać obfitsze owoce Najświętszej Ofiary”³⁴. Ważnym warunkiem świadomego i czynnego

²⁹ Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia* według wskazań encyklik papieża Piusa XII *Musicae sacrae disciplina* oraz *Mediator Dei*”. *Acta Apostolicae Sedis* 25: 601–663 (17.09.2022). https://muzykadiiecezjisiedleckiej.pl/wp-content/uploads/2021/11/05_Instrukcja_o_muzyce_sakralnej_i_liturgii_1958.pdf. Przy opracowaniu tej Instrukcji czynnie współpracowali znawcy muzyki sakralnej i komisja papieska ustanowiona dla ogólnego odrodzenia liturgii. Instrukcja składa się z trzech rozdziałów: Pojęcia ogólne (nr 1–10); Zasady ogólne (nr 11–21); Zasady szczegółowe (nr 22–118).

³⁰ Por. Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia*”, nr 3; Sobeczko. 2013. „Participatio actuosa – pełny udział wiernych w liturgii”, 84.

³¹ Por. Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia*”, nr 14a, 16c. „Tam, gdzie specjalnym indultem zezwolono, aby w Mszach śpiewanych celebrans, diakon, subdiakon i lektor po odśpiewaniu Epistoły lub Lekcji oraz Ewangelii według melodii gregoriańskich mogli wygłosić te teksty także w języku narodowym, winni je głośno i wyraźnie odczytać”.

³² Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia*”, nr 22.

³³ Encyklika *Mediator Dei*, 560.

³⁴ ¹⁷ „Jest rzeczą bardzo stosowną, aby – jak to zresztą liturgia nakazuje – lud przystępował do Komunii świętej po przyjęciu boskiego pokarmu z ołtarza przez kapłana”. Encyklika *Mediator Dei*, 565.

uczestnictwa we Mszy św. jest odpowiednie pouczenie wiernych przez duszpasterzy, aby przez to mogli oddawać cześć należną Bogu³⁵. Wymagał tego już Sobór Trydencki³⁶.

Instrukcja wymienia trzy stopnie czynnego udziału wiernych we Mszy św. Pierwszy jest wtedy, gdy „wierni śpiewają odpowiedzi liturgiczne” (Amen, dialog przed prefacją itp.), drugi – gdy śpiewają stałe części Mszy z *Ordinarium Missae*, zwłaszcza według prostszych melodii gregoriańskich. Duszpasterze powinni zatroszczyć się o to, aby wierni potrafili śpiewać łatwiejsze melodie *Kyrie eleison*, *Sanctus – Benedictus* i *Agnus Dei* ze Mszy XVI z graduálu rzymskiego, *Gloria in excelsis Deo* i *Ite, missa est – Deo gratias* ze Mszy XV oraz I lub III *Credo*³⁷. Najdoskonalszy jest trzeci stopień, gdy wszyscy uczestnicy w śpiewie gregoriańskim mogą śpiewać także części zmienne Mszy św. Instrukcja zalecała, aby ten sposób uczestnictwa był praktykowany zwłaszcza „w społecznościach zakonnych i seminariach”. W niedziele i święta główna Msza w parafiach powinna być śpiewana według zasad Mszy uroczystej.

Odnosnie do Mszy czytanych instrukcja mówi także o trzech sposobach uczestnictwa w nich wiernych. Odwołuje się do wskazań Konstytucji *Divini cultus*, aby wierni w czasie Mszy św. „nie byli jako obcy i niemi widzowie”, ale czynnie w niej uczestniczyli. Tego domaga się ta wielka tajemnica wiary i wtedy przynosi obfite duchowe owoce³⁸.

Pierwszy sposób polega na pobożnym i wewnętrznym śledzeniu głównych części Mszy i na zewnętrznych postawach przyjętych według miejscowych zwyczajów. Instrukcja pochwała korzystanie z mszalików, rozważanie tajemnic życia Jezusa Chrystusa i pobożne odmawianie modlitw, które chociaż w różnej formie, ale odpowiadają świętym obrzędom. Natomiast zakazuje gry na organach podczas całej Mszy czytanej, tzn. „od przyjścia kapłana do ołtarza aż do Ofiarowania; od wezwań przed Prefacją aż do *Sanctus* włącznie; od Konsekracji aż do *Pater noster* (jeśli jest taki zwyczaj); od modlitwy Pańskiej aż do *Agnus Dei* włącznie; w czasie spowiedzi powszechnej przed Komunią wiernych; w czasie *Postcommunio* i błogosławieństwa pod koniec Mszy³⁹.

³⁵ Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia*”, nr 23.

³⁶ „Święty Sobór nakazuje pasterzom i wszystkim, na których spoczywa troska o dusze, by często, zwłaszcza w niedziele i święta, w czasie odprawiania Mszy św. (to jest w homilii po Ewangelii, czyli wtedy, „gdy ludowi chrześcijańskiemu przekazuje się naukę katechizmową”), sami lub przez innych wyjaśniali cokolwiek z tekstów mszalnych, między innymi zaś, by objaśniali którąś z tajemnic tej Najświętszej Ofiary”. Cyt. za: Encyklika *Musicae sacrae disciplina*, 17.

³⁷ Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia*”, nr 25.

³⁸ Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia*”, nr 28.

³⁹ Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia*”, nr 29.

Drugi sposób uczestnictwa polega na tym, że wierni w czasie Mszy wspólnie odmawiają modlitwy i wykonują śpiewy, które jednak powinny odpowiadać poszczególnym częściom Mszy.

Doskonalszym jest trzeci sposób, polegający na dialogu z celebransem (Msza dialogowana) i razem z nim odmawianie niektórych tekstów liturgicznych⁴⁰. Wierni mogą także po łacinie razem z celebransem recytować *Pater noster* i śpiewać ludowe pieśni religijne, dokładnie odpowiadające poszczególnym częściom Mszy⁴¹.

Instrukcja *De musica sacra et liturgia* podaje również wskazania dotyczące osób uczestniczących w muzyce sakralnej i liturgii. Duchowni na mocy święceń towarzyszą celebransowi w czynnościach liturgicznych i zgodnie z rubrykami wykonują odpowiednie śpiewy. Natomiast świeccy mężczyźni (dzieci, młodzież i dorośli) na mocy „charakteru chrztu w czasie Ofiary Mszy św. na swój sposób ofiarują razem z kapłanem boską żertwę Bogu Ojcu” (por. *Mediator Dei*), a wyznaczeni przez władzę kościelną do służby ołtarza lub wykonywania muzyki sakralnej pełnią delegowaną służbę pomocniczą⁴². Wszystkie części śpiewane powinny być wykonywane wyraźnie i pięknie. Dlatego uroczystym celebracjom Mszy, zwłaszcza transmitowanym przez radio lub telewizję, powinni przewodniczyć ci, którzy najlepiej wykonają śpiewy mszalne⁴³.

W czynnym uczestnictwie wiernych, zwłaszcza w „czynnościach liturgicznych bardziej skomplikowanych”, może służyć pomocą komentator objaśniający obrzędy, modlitwy i czytania oraz kierujący ich zewnętrznym uczestnictwem przez dialog i śpiewy. Z zasady komentatorem powinien być kapłan lub kleryk, zajmujący miejsce w prezbiterium (przy balustradzie lub na ambonie). Jeśli ich nie ma, zadanie to można powierzyć świeckiemu mężczyźnie (spoza prezbiterium), ale nie kobiecie, która „w razie konieczności” może prowadzić śpiew lub modlitwy”. Związły komentarz powinien być przygotowany na piśmie i nie może być wygłaszany podczas modlitw celebransa. Jeśli za zezwoleniem Stolicy Apostolskiej czyta się

⁴⁰ Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia*”, nr 31.

⁴¹ Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia*”, nr 32–33. „To wszystko, co według rubryk należy mówić głośno, celebrans winien mówić głosem na tyle podniesionym, aby wszyscy wierni mogli dogodnie i bez trudu śledzić przebieg świętych czynności, zwłaszcza gdy kościół jest wielki i lud licznie zgromadzony”. Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia*”, nr 34.

⁴² Por. Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia*”, nr 93.

⁴³ Por. Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia*”, nr 95.

w języku narodowym epistołę i Ewangelię, należy do to diakona, subdiakona lub lektora, ale nie do komentatora⁴⁴.

Bibliografia

- Codex Iuris Canonici (1917).
- Pius X. 1903/1904. „Motu proprio *Inter pastoralis officii sollicitudines*”. Acta Apostolicae Sedis 36: 387–395.
- Pius XI. 1929. „Konstytucja apostolska *Divini cultus*”. Acta Apostolicae Sedis 21: 33–41 (17.09.2022). https://muzykadiecezjisiedleckiej.pl/wp-content/uploads/2021/11/02._Pius_XI_-_Konstytucja_apostolska_Divini_cultus_1928.pdf.
- Pius XII. 1947. Encyklika *Mediator Dei et hominum*. Acta Apostolicae Sedis 39: 521–600.
- Pius XII. 1948. *Encyklika Mediator Dei*. Kielce: Verbum.
- Pius XII. 1958. „Encyklika *Musicae sacrae disciplina* (25 XII 1955)”. Acta Apostolicae Sedis 50: 630–663.
- Pius XII. 1943. „*Mystici Corporis*”, 29 VI 1943, Acta Apostolicae Sedis 35: 193–248.
- Pius XII. 1997. *Mystici Corporis. O Mistycznym Ciele Chrystusa*. Otwock: TE DEUM.
- Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia* według wskazań encyklik papieża Piusa XII *Musicae sacrae disciplina* oraz *Mediator Dei*”. Acta Apostolicae Sedis 25: 601–663 (17.09.2022). https://muzykadiecezjisiedleckiej.pl/wp-content/uploads/2021/11/05_Instrukcja_o_muzyce_sakralnej_i_liturgii_1958.pdf.
- Czerwik Stanisław. 1964. „Pojęcie liturgii w *Mediator Dei* i w Konstytucji liturgicznej”. Ateneum Kapłańskie 67: 166–174.
- Czerwik Stanisław. 1998. Medytacja nad encykliką *Mediator Dei* w 50 lat po jej ogłoszeniu (20 XI 1947). W *Liturgia Domus Carissima*, Red. Adam Durak, 324–351. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Filaber Andrzej. 1997. *Prawodawstwo muzyki liturgicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, 8–17.
- Koperek Stefan. 1989. Dzieje udostępnienia wiernym Mszału. Polskie przekłady mszalne do użytku wiernych od XVI do XX wieku. W *Mszal księgą życia chrześcijańskiego*. Red. Bogusław Nadolski, 256–270. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.
- Krzystek Andrzej. 2000. *Generalna reforma liturgiczna Piusa XII. Zamierzenia i realizacja*. Szczecin: Ottonianum, 59–80.
- Legeling Emil J. 1961. „Was besagt „aktive Teilnahme?” Liturgisches Jahrbuch 11: 186–188.

⁴⁴ Por. Kongregacja Obrzędów. 1958. „Instrukcja *De musica sacra et liturgia*”, nr 96.

- Pałęcki Waldemar. 2009. Ruch liturgiczny przygotowaniem do odnowy liturgii Mszy świętej. W *Jedna wiara. Jedna Msza. Od Mszału Piusa V do Mszału Pawła VI*. Red. Czesław Krakowiak, Bogusław Migut, 37–46. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Pierskała Rudolf. 1997. „50. rocznica ogłoszenia encykliki Piusa XII *Mediator Dei*”. *Liturgia Sacra* 3 (1): 81–84.
- Sobeczko Helmut J. 2013. „*Participatio actuosa* – pełny udział wiernych w liturgii”. *Studia Liturgiczne* 9: 82–83.

CZESŁAW KRAKOWIAK, prof. dr hab., prezbiter archidiecezji lubelskiej, emerytowany profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Konsultor Komisji Episkopatu Polski ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów. Przewodniczący Archidiecezjalnej Komisji Liturgicznej. Członek czynny Towarzystwa Naukowego KUL i Komisji Teologii Oddziału PAN w Lublinie. Autor ponad 230 artykułów naukowych i licznych haseł w Encyklopedii Katolickiej.
E-mail: krak1944@gmail.com